

УДК 336.078.3
ББК 65.053 я 7

Стеблянко О.Л.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ: ОЦІНКА ПІДХОДІВ

Житомирський державний технологічний університет,
Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України, кафедра фінансів,
10000, м. Житомир, вул. Черняхівського, 103,
тел.: 0633076832,
e-mail: vyngng@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена вивченню різних підходів до трактування сутності фінансового контролю. Автор робить висновок про необхідність застосування системного підходу, що сприятиме уточненню категоріально-понятійного апарату в системі контролю.

Ключові слова: система фінансового контролю, фінанси, контрольна функція фінансів.

Annotation. The article is devoted to the study of various approaches to treatment of essence of financial control. The author concludes the necessity of application of systematic approach approach that will help to clarify the categorical concepts in the control system.

Key words: system of financial control, finance, control function of finance.

Вступ. Результативний державний фінансовий контроль є необхідною умовою існування сильної держави та важливим фактором розвитку країни. Регулюючі функції держави в економічній сфері – це не лише виявлення, попередження та усунення фінансових порушень, але й існування дієвої системи державного фінансового контролю для підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів і державного й комунального майна. Вітчизняна економіка несе значні втрати від низької фінансової, бюджетної та податкової дисципліни, що призводить до нецільового використання державних коштів, махінацій щодо їх вилучення, вивезення капіталів за кордон і легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

У цих умовах значно зростає інтерес до проблем реформування діючої системи державного фінансового контролю, що вимагає проведення теоретичних досліджень у цій сфері, уточнення та узгодження категоріально-понятійного апарату, визначення економічної сутності контролю. Дослідженню проблем державного фінансового контролю присвячено праці багатьох вітчизняних учених, зокрема, І.В.Басанцова, М.Т.Білухи, О.Д.Василика, М.М.Голованя, Н.І.Дорош, І.К.Дрозд, В.Ф.Журка, М.М.Каленського, Є.В.Калюги, Л.А.Костирко, В.І.Кравченка, В.Ф.Максимової, В.М.Мельника, О.М.Петрука, І.Б.Стефанюка, В.П.Суйця, Л.О.Сухаревої, О.О.Терещенка, В.М.Федосова, М.Г.Чумаченка, І.Я.Чугунова, В.О.Шевчука, О.О.Шпіга та зарубіжних науковців: Х.Андерсона, Е.А.Арренса, М.І.Баканова, М.Беккера, І.А.Белобжецького, В.В.Бурцева, Є.А.Вознесенського, К.Друрі, В.Б.Івашкевича, Е.А.Кочеріна, Дж.Лоббека, В.Ф.Палія, Дж.Робертсона, Ж.Рішара, Г.А.Соловйова та інших.

Незважаючи на значний доробок учених, існує ряд невирішених теоретичних і практичних питань у сфері фінансового контролю, зокрема, неоднозначність тлумачення фінансового контролю в літературі, дискусійність щодо класифікаційних ознак, методів і способів контролю, нечітке визначення елементів системи фінансового контролю, відсутність критеріїв та показників визначення ефективності фінансового контролю як на макро-, так і на мікрорівні та багато інших.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та узагальнення існуючих підходів стосовно сутності фінансового контролю для обґрунтування необхідності застосування системного підходу.

Результати. Поняття “фінансовий контроль” поєднує в собі категорії “фінанси” і “контроль”. Якщо фінанси в більшості підручників визначають як економічні (грошові) відносини, пов’язані з формуванням, розподілом та використанням грошових фондів і доходів, то тлумачення контролю є різноспрямованим. Контроль як категорію можна досліджувати в межах різних наук (менеджменту, права, соціології, фінансів, бухгалтерського обліку тощо). Зокрема, досить розповсюдженою є позиція щодо контролю як управлінської категорії. Цю думку поділяють І.Т.Балабанов, Н.Ф.Самсонов, О.П.Кириленко та інші [1; 2; 3]. Причому О.П.Кириленко стверджує, що фінансовий контроль – це “один з елементів управління фінансами; особлива діяльність з перевірки правильності вартісного розподілу ВВП, утворення і витрачання фондів грошових коштів” [3, с.56]. У працях науковців вищезазначеного напрямку фінансовий контроль називають функцією управління, завершальним етапом управлінського циклу, зворотним зв’язком. Фінансовий контроль як управлінську категорію пов’язують з необхідністю виконання фінансових планів, установлених норм у системі менеджменту, що надає можливість визначити мету фінансового контролю – виявлення відхилень і прийняття управлінських рішень за результатами контролю. Як функція управління контроль є об’єктивно необхідним. Він спрямовує процес управління за встановленими ідеальними моделями, коригуючи поведінку підконтрольного об’єкта. Відомо, що послаблення контрольної функції призводить до формалізму здійснення управління. Від дієвості фінансового контролю, таким чином, значною мірою залежать ефективність роботи органів управління й ефективність суспільного виробництва. Але контроль не можна протиставляти управлінню. Будучи функцією управління, контроль не може бути призначеним вирішувати завдання, що виходять за межі управління. Тому його призначення повинно відповідати завданням самого управління [4].

На наш погляд, дослідження фінансового контролю в межах виключно теорії управління є вузькоспрямованим підходом до визначення сутності останнього.

Інший погляд на категорію “фінансовий контроль” розглянутий у працях з юриспруденції. Контроль пов’язують з дотриманням законів і нормативних актів при здійсненні фінансових операцій юридичними та фізичними особами [5; 6; 7]. Однак у процесі організації фінансового контролю перевіряють не лише законність господарських операцій, але і їх доцільність, ефективність, тому вказаний підхід потребує уточнення та розширення. У межах цього підходу контроль може розглядатися під різними кутами: як економічна влада, як форма прояву фундаментальних відносин власності на фактори виробництва – основної умови організації виробництва на мікрорівні економіки та як складовий елемент системи управління. Дві ці позиції мають право на існування, оскільки вони відбивають внутрішні відносини, що впливають з відносин власності, і зовнішні відносини, пов’язані з функціонуванням системи управління. Зрозуміло, що, маючи нормативно-правове закріплення, фінансові відносини стають об’єктом дослідження юриспруденції. Проте предметом дослідження фінансового права як галузі права, науки, навчальної дисципліни є не всі фінанси, що існують у суспільстві й національній економіці. До сфери фінансового права належать фінансові відносини, які безпосередньо пов’язані з утворенням, розподілом і витрачанням державних фондів коштів та існують лише у формі правовідносин. Якщо фінансові відносини не є правовідносинами, вони будуть порушенням фінансового законодавства [8].

У межах правового підходу фінансовий контроль можна також розглядати як інститут або сукупність органів, що здійснюють фінансовий контроль. Суб’єктами фінансових відносин виступають юридичні та фізичні особи, які можуть бути носіями суб’єктивних юридичних прав й обов’язків. З одного боку, учасником фінансових відносин є суб’єкти, що представляють інтереси держави у сфері державних фінансів, з іншого, – суб’єктами є юридичні та фізичні особи, які, виконуючи покладені на них юридичні обов’язки, сприяють мобілізації або використанню фінансових ресурсів.

Узагальнюючи підхід до фінансового контролю як юридичної (правової) категорії, визначимо, що фінансовий контроль – контроль законодавчих і виконавчих органів влади всіх рівнів, а також спеціально створених установ за фінансовою діяльністю всіх економічних суб'єктів: держави, підприємств та установ. Він включає контроль за дотриманням фінансово-економічного законодавства в процесі формування і використання грошових фондів, оцінку ефективності фінансово-господарських операцій та доцільність здійснюваних витрат.

Поширеною в економічній літературі є позиція щодо фінансового контролю як форми реалізації контрольної функції фінансів (фінансовий контроль як фінансова категорія) [9; 10; 11; 12]. Фінансовий контроль виступає як результат практичного використання державою контрольної функції фінансів, тобто їх внутрішньої властивості – можливості виступати засобом контролю за виробництвом, розподілом і використанням суспільного продукту й національного доходу [9, с.24]. Формою реалізації контрольної функції фінансів – фінансовий контроль. Якщо контрольна функція фінансів – особливість самих фінансів, то фінансовий контроль – діяльність особливих контролюючих органів, які здійснюють цей контроль [2].

Ми погоджуємося з думкою авторів, що стверджують: “Можливість здійснення фінансового контролю витікає з особливої контрольної функції фінансів. Однак ця можливість сама по собі не породжує фінансовий контроль, а тому існує лише в потенції. Для її реалізації необхідна наявність відповідних організаційних та методологічних умов” [12].

Фінансовий контроль – це вартісний контроль, тому він здійснюється в усіх сферах суспільного відтворювального процесу й супроводжує весь процес руху грошових фондів, включаючи й стадію осмислення фінансових результатів, тобто об'єкт фінансового контролю – грошові відносини. Фінансовий контроль служить формою реалізації функції фінансів, він призначений забезпечити інтереси та права як держави, так і всіх інших економічних суб'єктів.

Виходячи з представлених поглядів, зробимо висновок, що для цілісного уявлення про визначення сутності фінансового контролю як категорії необхідне застосування системного підходу. Поза системою немає управління, відповідно, немає і контролю. Як функція управління контроль може реалізовуватися лише в межах окремої системи. При цьому твердженні він розглядатиметься як самостійна система в межах управління. Передумови використання системного підходу є такими: 1) багатоаспектність контролю та дискусійність визначень; 2) інтеграція контролю з іншими науками; 3) ускладнення об'єктів контролю і поява нових об'єктів; 4) дефіцитність ресурсів; 5) підвищення ролі людського фактора в контролі; 6) розширення меж контролю у зв'язку з глобалізацією [4].

Використання системного підходу надає ряд переваг: 1) можливість урахування всіх взаємозв'язків (залежності) між елементами контрольної системи та системи контролю із системами інших рівнів; 2) надання можливостей виявити економічний ефект і провести аналіз цього ефекту в системі управління; 3) змога виявити резерви підвищення дієвості й ефективності системи контролю.

Фінансовому контролю властиві всі основні ознаки системи (табл. 1).

Пристаюючи поняття “система” до фінансового контролю, слід говорити про сукупність елементів, пов'язаних спільною функцією та постійно взаємодіючих один з одним. Тому фінансовий контроль як економічну категорію доцільно визначити таким чином: це – система, яка складається з елементів входу (інформаційне забезпечення системи фінансового контролю), елементів виходу (інформація про об'єкт управління, отримана в результаті контролю) і сукупності наступних взаємопов'язаних ланок (центри відповідальності, техніка контролю, процедури контролю, середовище контролю, система обліку).

Системні ознаки фінансового контролю [4]

Ознаки фінансового контролю як системи	Пояснення системних ознак
1. Цілісність (емерджентність)	Система фінансового контролю має властивості, яких немає в кожного окремого елемента цієї системи
2. Динамічність	Система контролю знаходиться в постійному русі, розвитку. Практично це проявляється в удосконаленні організаційних форм контролю, його методології. Це пов'язано зі зміною умов господарювання, упровадженням обчислювальної техніки в практику контрольної роботи тощо
3. Багатоаспектність	Систему контролю можна розглядати з декількох позицій: як науку, як функцію управління, як цілеспрямовану діяльність, як навчальну дисципліну
4. Самоорганізація	Система контролю організується за рахунок узгодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності впливу з боку середовища
5. Ієрархічність	Система фінансового контролю структурується за рівнями економічної системи
6. Відкритість	Система фінансового контролю є відкритою до впливу зовнішнього середовища

Висновки. У ході проведеного дослідження було проаналізовано різноманітні підходи до фінансового контролю (визначено фінансовий контроль як управлінську, правову та фінансову категорію). Зроблено висновок про необхідність застосування системного підходу до категорії “фінансовий контроль”, що дозволить узагальнити означені підходи й уточнити сутність контролю. Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з ідентифікацією елементів системи фінансового контролю та дослідженням взаємозв'язків між ними.

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 384 с.
2. Фінансовий менеджмент / за ред. Н. Ф. Самсонова. – М., 1999. – 495 с.
3. Кириленко О. П. Фінанси : навчальний посібник / О. П. Кириленко. – Тернопіль : Економічна думка, 1998. – 163 с.
4. Виговська Н. Г. Господарський контроль в Україні : теорія, методологія, організація / Н. Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.
5. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 1999. – 895 с.
6. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учебник для вузов / [Л. А. Дробозина, Л. П. Окунева, Л. Д. Андросова и др.] ; под ред. Л. А. Дробозиной. – М. : Финансы, [б. р.].
7. Стефанюк І. Б. Формування системи фінансового контролю / І. Б. Стефанюк // Економіка. Фінанси. Право. – 1999. – № 12. – С. 13–16.
8. Химичева Н. И. Финансовое право / отв. ред. Н. И. Химичева. – 3-е изд., перераб. и дополн. – М. : Юристъ, 2004. – 749 с.
9. Белобжецкий И. А. Финансовый контроль и новый финансовый механизм / И. А. Белобжецкий. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 256 с.
10. Современный финансово-кредитный словарь / под ред. М. Г. Лапусты, П. Я. Никольского. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 526 с.
11. Александров А. М. Финансы социализма / А. М. Александров, Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы, 1974. – 335 с.
12. Грачева Е. Ю. Финансовый контроль : учебное пособие / Грачева Е. Ю., Толстопятенко Г. П., Рьжкова Е. А. – М. : Дом “Камерон”, 2004. – 272 с.

Рецензенти:

Петрук О.М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету;

Виговська Н.Г. – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету.